

Grzegorz Węgrzyn

WOLNOŚĆ JEDNOSTKI I JEJ WPŁYW NA PROCESY GOSPODARCZE I SPOŁECZNE Z PERSPEKTYWY NEOKLASYKÓW

Wolność zewnętrzna jednostki realizuje się m.in. w wolności gospodarczej. Bez wolności gospodarczej, wolność polityczna, obywatelska i indywidualna jest tylko nieugruntowanym stanem zmierzającym, przy nadarzającej się okazji, do form bardziej autorytarnych. Wolność gospodarcza choć jest bardzo ważną przesłanką szeroko rozumianej wolności, nie jest warunkiem wystarczającym dla jej istnienia, lecz musi współgrać z wolnością polityczną, obywatelską, religijną itd.

Wolność gospodarcza to przede wszystkim wolność podejmowania inicjatyw gospodarczych. Każdy człowiek po spełnieniu warunków ekonomicznych, jak np. posiadanie kapitału, może rozpocząć produkcję lub świadczenie usług, na które znajdzie nabywcę. To, w jaką sferę zaangażuje kapitał przez siebie zgromadzony jest kwestią jego ryzyka. Działanie to w konsekwencji może mu przynieść zysk lub stratę w zależności od tego czy właściwie ulokował kapitał. Innym wymiarem wolności gospodarczej jest wolny rynek, gdzie spotykają się wolny producent z wolnym konsumentem. Elementem pośredniczącym staje się tutaj towar, którego cenę wyznacza się zgodnie z prawem popytu i podaży. Elementem wchodzącym w skład szeroko pojętej wolności gospodarczej jest wolna konkurencja zrównująca szanse wszystkich podmiotów gospodarczych. Przedsiębiorstwa konkurują ze sobą lepszymi rozwiązaniami technicznymi, organizacyjnymi oraz posiadaniem lepszej kadry kwalifikowanych pracowników¹. Przedsiębiorstwa nie kształtują w tych warunkach ceny w sposób aktywny, gdyż ich produkcja jest zbyt mała, aby to oddziaływało na cenę danego dobra w szerszej skali. Instrumentem pomocniczym wolności gospodarczej w szerszej skali jest wolny handel gwarantujący swobodny przepływ towa-

¹ M. Kujda: *Podstawy ekonomii*. Cz. I. Rzeszów 1992, s. 59.

rów i usług w wymiarze międzynarodowym². Stwarza on obszary, na których obowiązują zasady wolnej konkurencji i wolnego rynku opartego na zależnościach ekonomicznych, a nie politycznych. Taki model gospodarki wymaga jednak wolności jednostki jako producenta, konsumenta i obywatela, dlatego warto się przyjrzeć teoriom neoklasycznym. Nurt ten starał się przedstawić wzajemne relacje pomiędzy efektywnością gospodarowania a zakresem wolności, jakim cieszy się jednostka. Jak twierdzą neoklasycy, tylko wolny w swoich decyzjach konsument i przedsiębiorca mogą w pełni wykorzystać potencjał gospodarczy i społeczny.

Nurt liberalny, z którego wywodził się nurt neoklasyczny od początku szczególnie silnie akcentował indywidualizm, a co za tym idzie również wolność jednostki, jednak wraz z rozprzestrzenianiem się myśli liberalnej coraz więcej nurtów o wzajemnie sprzecznych założeniach, np. co do roli państwa, przyznawało się do proveniencji liberalnej. Przykładem może być tutaj John Stuart Mill, który uważał się za liberała, jednak jego poglądy w wielu punktach były bliższe socjalistom niż myśli klasycznej. Podobnie było we Francji czy w Stanach Zjednoczonych, gdzie szczególnie po wielkim kryzysie gospodarczym w latach 30. XX w. liberalizm zaczął przypominać socjalizm z jego koncepcją państwa opiekuńczego. Ludwig von Mises określił to w ten sposób: *W Stanach Zjednoczonych „liberalny” oznacza dziś (1962 r. – przyp. G.W.) zbiór idei i politycznych postulatów, które pod każdym względem są przeciwieństwem tego wszystkiego, co liberalizm oznaczał dla poprzednich generacji. Amerykański samowolny liberał dąży do omnipotencji rządu, jest zdecydowanym wrogiem wolnej przedsiębiorczości i domaga się szczegółowego planowania przez władzę, czyli: socjalizmu*³. Taka sytuacja zmusiła obrońców klasycznego liberalizmu do reakcji i podjęcia działalności z jednej strony upowszechniającej liberalizm klasyczny, a z drugiej do rozwijania tych wątków, które miały podstawowe znaczenie dla tego kierunku. Dokonali oni także krytyki myśli socjalistycznej, a szczególnie marksistowskiej, wychodząc z pozycji klasycznego liberalizmu. Do najważniejszych przedstawicieli nurtu neoklasycznego można zaliczyć: Friedricha Augusta von Hayeka (żyjącego w latach 1899-1992, który w 1974 r. otrzymał Nagrodę Nobla), Milтона Friedmana (ur. w 1912 r., który w 1976 r. otrzymał Nagrodę Nobla) czy też Ludwiga von Misesa (1881-1973)⁴.

² *Słownik ekonomiczny*. Szczecin 1994, s. 218.

³ L. von Mises: *Liberalism in the Classical Tradition*. New Haven 1953, Preface to the English-Language Edition, s. XVI-XVII.

⁴ Hayek i Mises wywodziли się z tzw. nowej szkoły wiedeńskiej.

Podstawową tezę F.A. Hayeka podtrzymującą konstrukcję „prawdziwego indywidualizmu”, a co za tym idzie określającą zakres wolności człowieka, było przeświadczenie o żywiołowości procesów społecznych. W myśli europejskiej od początków filozofii istniał wyraźny podział na to, co naturalne oraz na to, co zaplanowane i świadomie tworzone przez człowieka. Ta dychotomia nie dopuszczała możliwości istnienia takiego porządku społecznego, który byłby wynikiem działań człowieka, lecz jednocześnie nie wynikałby z planu czy też świadomego dążenia jednostek⁵. W swoim rozumowaniu Hayek odwoływał się do tezy Bernarda de Mandeville’a, sygnalizującego, [...] że *kultura jest wynikiem indywidualnych ludzkich dążeń, które jednak nie miały na celu tego, do czego doprowadziły, i które realizowane były dzięki instytucjom i zasadom nie tworzonym świadomie, lecz powstającym żywiołowo wskutek przetrwania tego co najlepiej służyło człowiekowi*⁶. Hayek bardzo często porównywał tezy Mandeville’a do odkrycia Darwina w zakresie biologii. Na gruncie społecznym uwidaczniała się ewolucja kultury podobna i podobnie przebiegająca do tej, jaka miała miejsce w świecie biologicznym. Ewolucję kulturową rozumiał on jako proces ciągłego przystosowywania się do stale zmieniających się warunków społecznych, który następował poprzez zmianę, adaptację, konkurencję, a prowadził do zwiększania szans przeżycia i realizacji planów życiowych. Ewolucja ta nie była podporządkowana żadnym prawom lub w jakiś sposób zdeterminowana, była procesem zmian, które nie dawały się przewidzieć. Pomimo widocznego pokrewieństwa z ideą ewolucji biologicznej Hayek odrzucał darwinizm społeczny czyniąc elementem dziedzictwa nie cechy jednostek, lecz idee i doświadczenie. Jedną z form współżycia społecznego o decydującym znaczeniu dla rozwoju cywilizacji były instytucje społeczne. Do dwóch najważniejszych mechanizmów współczesnego świata, które pozwalały instytucjom na sprawne i właściwe funkcjonowanie zaliczył mechanizm rynkowy i zasadę prywatnej własności. Tworzyło to pewien rodzaj kosmosu, gdzie procesy przebiegały żywiołowo i gdzie możliwe stawało się zaistnienie wolności jednostki. Pozwalało to jednostce na podejmowanie wolnych decyzji, które w sumie poprzez niezliczone próby nowych rozwiązań ustalały pewne wzory postępowania, tworząc tym samym nowe instytucje. *Wolność jest warunkiem postępu, a idea wolności jest nierozdzielnie związana dla Hayeka z ewolucyjną koncepcją rozwoju i uznaniem roli tradycji oraz wszystkich żywiołowych instytucji w rozwoju cywilizacji*⁷.

⁵ F. A. Hayek: *Individualism: True and False*. W: *Individualism and Economic Order*. Chicago 1972, s. 7.

⁶ J. Godłów-Legiędz: *Doktryna społeczno-ekonomiczna Fridricha von Hayeka*. Warszawa 1992, s. 19.

⁷ *Ibid.*, s. 24.

Wolność może być różnorodnie rozumiana, lecz dla każdego systemu społecznego jest ona doniosła. Bardzo często rozumiano wolność jako pewnego rodzaju ekwiwalent nowego i równego podziału bogactwa. W tym znaczeniu wolność utożsamiano z dostatkiem, który w sposób równomierny miał być udziałem wszystkich. Nowa wolność miała wyswobodzić ludzi z przymusu potrzeb oraz okoliczności, co nastąpiłoby wraz z oczekiwaną zwyżką materialnego bogactwa społeczeństwa⁸. Tak rozumiana wolność mogła być jednak w pełni realizowana jedynie w państwie totalitarnym, gdzie dobro i interes jednostki został podporządkowany interesowi ogółu. Aby potrzeby zostały zaspokojone konieczne było centralne planowanie i kierowanie aktywnością społeczeństwa przez państwo. W takim systemie Hayek dostrzegał jednak zaprzeczenie wolności jednostki, której aktywność została skrępowana ścisłymi ramami ustanowionymi przez państwo. Ramy te nie były wynikiem swobodnej działalności ludzi tworzących pewne powtarzalne formy zachowań, lecz odgórnie, autorytarnie narzucone przez urzędników w interesie swoiście pojętego ogółu. Wszelka swobodna działalność stawała się sprzeczna z interesem państwa, dlatego własność prywatna została zniesiona lub przynajmniej ograniczona lub stała się jedynie własnością nominalną. W takim przypadku mechanizmy wolnego rynku ulegały likwidacji i były zastępowane przez decyzje planistów.

Wolność jednostki w systemie liberalnym dawała jej, według Hayeka, możliwość swobodnej działalności w ramach instytucji, które powstawały w sposób żywiołowy i były najlepszym rozwiązaniem dla tego typu sytuacji w konkretnym momencie. Gdy przestaną się one sprawdzać zostaną zastąpione przez inne instytucje powstałe w ten sam sposób. Oczywiście i w tym systemie jednostka podlegała pewnym ograniczeniom wynikającym z dobra innych ludzi, które nie mogło być naruszane oraz z posiadania lub też nieposiadania własności prywatnej poszerzającej zakres wolności jednostki. W takim układzie własność prywatna jawiła się jako najważniejszy gwarant wolności i to nie tylko dla tych, którzy ją posiadali⁹. Wtedy, gdy kontrola środków produkcji znajdowała się w rękach wielu osób niezwiązanych ze sobą, żadna z tych osób nie posiadała władzy całkowitej. Odmienne było w systemie, w którym urzędnik państwowy sprawujący władzę w imieniu społeczeństwa posiadał ją w całości i od jego decyzji zależało, w jakim zakresie będzie pozostawiona nam swoboda działania czy nawet myślenia¹⁰.

⁸ F.A. Hayek: *Droga do niewoli*. Londyn 1982, s. 28.

⁹ *Ibid.*, s. 74.

¹⁰ *Ibid.*, s. 74.

Stan wolności dla Hayeka występował wówczas, gdy człowiek nie był obiektem przymusu przez arbitralną wolę innego człowieka lub innych ludzi¹¹. Zdawał sobie sprawę z faktu, iż całkowita niezależność jest pewnego rodzaju utopią, wzorem, do którego należało dążyć, jednak nawet w pewien sposób ograniczona wolność była stanem diametralnie różnym od stanu niewolników poprzez posiadaną, nawet tylko w pewnym stopniu, niezależność (independence)¹². Hayek wyraźnie opowiadał się przeciwko wprowadzaniu różnicowań w pojęciu „wolności”, gdyż według niego mogła ona być zróżnicowana pod względem stopnia, lecz nie rodzaju. W takim rozumieniu wolność odnosiła się jedynie do ludzi i ich wzajemnych relacji. Wynika z tego, że zakres fizycznych możliwości nie wpływa na zakres wolności, gdyż człowiek nadal może działać według swoich zamiarów i intencji. Możliwa jest jednak taka sytuacja, gdy ktoś manipulując warunkami i sytuacją chce zmusić osobę działającą do zachowań zgodnych ze swoją wolą, dlatego konieczne jest zagwarantowanie jednostce sfery prywatności, pewien komplet okoliczności w jej otoczeniu, w który inni ludzie nie mogą ingerować¹³. Jednym z ważniejszych elementów należących do tej sfery jest prawo do własności prywatnej.

Stanem przeciwstawnym do wolności jest przymus. Występuje on wtedy, gdy jedna osoba kontroluje środowisko lub okoliczności dotyczące drugiej osoby, która jest zmuszona postępować nie według własnego planu, lecz służyć celom innej osoby¹⁴. Według Hayeka przymus był złem przede wszystkim dlatego, że eliminował jednostkę jako istotę myślącą, oceniającą i dokonującą wyborów według własnych osądów. Przymus sprawiał, że taka jednostka była zamieniana w narzędzie realizacji planów innej osoby. Oczywiście nie można było całkowicie uniknąć przymusu. Powinien być jednak zmonopolizowany w rękę państwa dla ochrony prywatnej sfery życia jednostek. Przymus stosowany przez państwo musiałby być jednak ograniczony i kontrolowany przez prawo i jego organy. Zgodnie z tymi prawami jednostka mogła określić swoją sferę prywatności, której podstawą będzie własność prywatna.

Milton Friedman (urodzony w 1912 r. w Nowym Yorku) stał się jednym z najbardziej znanych ekonomistów na świecie. Był przywódcą konserwatywnej „szkoły chicagowskiej”. Jego poglądy wyrastały z podstawy aksjologicznej, gdzie najważniejszą wartością była wolność jednostki, rozumiana jako brak przymusu z jakiegokolwiek strony i na tyle, na ile to tylko możliwe. Dostrzegał

¹¹ F.A. Hayek: *The Constitution of liberty*. Chicago 1960, s. 11.

¹² *Ibid.*, s. 11-12.

¹³ *Ibid.*, s. 13.

¹⁴ *Ibid.*, s. 21.

on silną zależność pomiędzy wolnością polityczną a dobrobytem ekonomicznym uważając, że niemożliwe jest dowolne łączenie systemów politycznych z systemami gospodarczymi¹⁵. Uwidaczniało się to szczególnie na przykładzie „demokratycznego socjalizmu” lansowanego w wielu państwach zachodnich w latach 60. XX w. System gospodarczy, ograniczany przez państwo, nie mógł funkcjonować w połączeniu z wolnością polityczną, gdyż w skład szeroko rozumianej wolności wchodziła także i wolność gospodarcza. Wolność ekonomiczną Friedman rozumiał jako swobodę użytkowania przez jednostkę swoich zasobów do realizacji własnych interesów. Kolektywistyczne planowanie gospodarcze, które występowało wszędzie tam, gdzie państwo ingerowało w sprawy rynku i gospodarki, stając się jej podmiotem, ograniczało wolność gospodarczą jednostki. Można zauważyć również dodatni wpływ wolności gospodarczej na wolność polityczną. Tam, gdzie istniała swoboda posiadania i nieskrępowanego użytkowania można też dostrzec sprzyjający klimat dla wolności w szerszym rozumieniu. Co prawda zdarzały się przykłady połączenia gospodarki kapitalistycznej z rządami totalitarnymi, jednak w takim przypadku albo nie było dostatecznej swobody gospodarczej, albo pozostawało kwestią czasu, że system ponownie ulegał dopasowaniu poprzez zmiany gospodarcze lub polityczne.

Problemem, z jakim spotykało się każde społeczeństwo w sferze gospodarczej było skoordynowanie działalności wielu ludzi w tej dziedzinie. Według Friedmana realizacja tego była możliwa dwoma drogami: centralnego planowania, co musiało być powiązane ze stosowaniem przymusu lub dobrowolnej współpracy jednostek, jak na targowisku¹⁶. Dobrowolna współpraca jednostek była możliwa tylko wtedy, gdy tak jedna, jak i druga strona odnosiły z tej współpracy i wymiany korzyść. W tym przypadku można mówić o gospodarce wolnorynkowej i prywatnej przedsiębiorczości. Istnienie i funkcjonowanie wolnego rynku nie eliminowało potrzeby istnienia rządu, który musiał określić sprawiedliwe reguły gry dla wszystkich, a następnie egzekwować przyjęte zasady oraz rozstrzygać spory. Dzięki wolności ekonomicznej możliwa była do utrzymania równowaga pomiędzy władzą polityczną a gospodarczą. *Zachowanie wolności wymaga, na ile to możliwe, wyeliminowania koncentracji władzy oraz rozdrobnienia jej za pomocą systemu kontroli i równowagi. Odbierając władzy politycznej kontrolę nad organizacją działalności gospodarczej, rynek eliminuje źródło przymusu. Siła gospodarcza staje się formą kontroli władzy*

¹⁵ M. Friedman: *Kapitalizm i wolność*. Warszawa 1993, s. 21.

¹⁶ *Ibid.*, s. 25.

*politycznej, a nie jej wsparciem*¹⁷. Władza gospodarcza powinna być zdecentralizowana i nietożsama z władzą polityczną. Gwarantowało to prawo do podejmowania coraz to nowych inicjatyw gospodarczych. O wiele trudniejsza sytuacja była z władzą polityczną, gdzie powstanie ośrodków władzy lokalnej mogło następować jedynie przy uszczuplaniu kompetencji centrum. Obserwano tutaj pewien mechanizm powodujący umacnianie się władzy centralnej kosztem władz lokalnych w miarę łączenia się władzy gospodarczej z polityczną.

Centralne miejsce wolności w koncepcji Friedmana wyrosło z indywidualistycznego modelu człowieka, którego motywem działania stało się dążenie do realizacji własnych interesów¹⁸. Była to jednostka potrafiąca planować, przewidywać oraz realizować swoje plany w sposób racjonalny. Posługiwanie się rozumem pozwalało jej na przystosowanie do zmieniających się warunków i pewną elastyczność, lecz taka jednostka potrzebowała przede wszystkim swobody działania, aby móc je optymalizować. Wolność musiała się realizować zarówno na polu politycznym, jak i gospodarczym. Ważnym elementem wolności gospodarczej była nie tylko możliwość podejmowania swobodnych inicjatyw gospodarczych, lecz również prawo do własności prywatnej. Tylko bowiem w gospodarce, w której dominowała własność prywatna jednostki były żywotnie zainteresowane podejmowaniem działań, które wykorzystując kapitał tworzyły największy zysk przy jak najmniejszych kosztach.

Z własnością prywatną wiązał się ściśle problem nierówności społecznych, które z tej własności wynikały i w niej się kumulowały. Dla Friedmana nierówności były konsekwencją świadomego wyboru ludzi uczestniczących w wymianie rynkowej. Jednostki lokując swoje zasoby i umiejętności czyniły to biorąc pod uwagę ryzyko takich inwestycji i spodziewany zysk. Jedni woleli mniejsze zyski przy większej pewności, inni więcej ryzykując liczyli także na większe zyski¹⁹. Pozostawali ludzie, którzy przegrali, jednak dla nich powstał pewnego rodzaju system ubezpieczeń społecznych gromadzony poprzez podatek progresywny. Opodatkowanie tych, którym się udało minimalizowało ujemne strony systemu wolnorynkowego, w którym występowali także przegrani. W ten sposób koszt społeczny ulegał minimalizacji. Na wynik rywalizacji miał także wpływ poziom, z jakiego ludzie startowali. To, jakim majątkiem dysponowali w czasie startu, jakie znajomości zawarli dzięki swoim rodzicom

¹⁷ Ibid., s. 27.

¹⁸ M. Belka: *Doktryna ekonomiczno-społeczna Milтона Friedmana*. Warszawa 1986, s. 26.

¹⁹ M. Friedman, L.J. Savage: *The Utility Analysis of Choices Involving Risk*. „Journal of Political Economy” 1948, No 41, s. 279-304.

oraz to, jakie zdolności odziedziczyli w pewien sposób warunkowało ich późniejsze osiągnięcia. Zdaniem Friedmana, jeżeli nie można zapobiec dziedziczeniu zdolności i inteligencji, jeżeli nie zabrania się inwestowania rodziców w wykształcenie swoich dzieci, a także trudno wyrwać dzieci ze środowiska społecznego, to niemoralne byłoby zabronienie przekazywania dzieciom w spadku swoich zasobów²⁰. W takim systemie sprawiedliwość była realizowana nie poprzez zapewnienie każdemu takich samych ilości dóbr, lecz poprzez umożliwienie wszystkim podjęcia gry rynkowej oraz określenie sposobów nieuprawnionego przywłaszczania, jak nieuczciwa konkurencja, ceny dumpingowe, oszustwo itp.

Podobne poglądy głosił Ludwig von Mises (1881-1973), urodzony we Lwowie, światowej sławy ekonomista, znany przede wszystkim z krytyki socjalizmu oraz działalności państwa²¹. Opowiadał się zdecydowanie za wolnym rynkiem, który umożliwił przeprowadzenie rzetelnej analizy ekonomicznej, a przeciwko wszystkiemu, co go ograniczało lub likwidowało. Doprowadziło to do słynnej dyskusji z Oskarem Lange (1904-1965) o możliwość racjonalnego funkcjonowania gospodarki planowej.

Ludwig von Mises był zwolennikiem doktryny liberalnej w świecie, gdzie do głosu coraz mocniej dochodził socjalizm i komunizm. Próbował na nowo odnaleźć korzenie liberalizmu i ukazać jego zalety, odslaniając jednocześnie słabość idei socjalistycznych i ich pochodnych. Już w latach 20. XX w. liberalizm był pojęciem wieloznacznym, które wymagało ponownego zdefiniowania. Według Misesa [...] *liberalizm jest doktryną dotyczącą całkowicie wzajemnego postępowania ludzi w stosunku do siebie w tym świecie*²². Kluczem w tej definicji było pojęcie „wzajemności”, gdyż wzajemnie funkcjonalne uzależnienie ludzi od siebie nie dopuszczało do uprzywilejowania jakiegokolwiek ze stron. Człowiek w społecznej organizacji był zarówno producentem, jak i konsumentem, od którego był zależny przedsiębiorca dający jednocześnie pracę i umożliwiającą konsumowanie. Mises zaznaczał, że liberalizm nie jest systemem przyrzekającym szczęśliwość i zadowolenie, lecz jedynie najobfitsze w tym momencie zaspokojenie wszystkich pragnień materialnych społeczeństwa, natomiast dobrobyt stwarzał warunki sprzyjające zaspokojeniu potrzeb duchowych i w ten sposób sprzyjał realizacji marzeń człowieka czyniąc go szczęśliwszym.

²⁰ M. Belka: Op. cit., s. 34.

²¹ W. Sadurski: *Neoliberalny system wartości politycznych*. Warszawa 1980, s. 68.

²² L. von Mises: *Liberalizm w klasycznej tradycji*. Wrocław 1990, s. 3.

Systemem ekonomicznym liberalizmu był według Misesa kapitalizm, dlatego wymiar praktyczny idei liberalnych rozpatrywał on na przykładzie kapitalizmu. Nigdzie jednak ekonomia oparta na liberalizmie nie była stosowana z całą konsekwencją, dlatego trudno znaleźć przykład kapitalizmu w pełnym rozkwicie i rozwoju. Było to tym trudniejsze, że od XIX w. spotykał się on z ciągłą krytyką, szczególnie ze strony socjalizmu, jednak wszystkie występujące obecnie ideologie uznają podział pracy za podstawę ludzkiej cywilizacji, umożliwiającą społeczny, a w konsekwencji i indywidualny rozwój. Według Misesa można rozróżnić pięć różnych systemów organizowania współpracy indywidualnych ludzi w społeczeństwie opartym na podziale pracy: [...] *system prywatnej własności środków produkcji, który w jego rozwiniętej formie nazywamy kapitalizmem; system prywatnej własności środków produkcji z okresowymi konfiskacjami całych bogactw i ich późniejszych rozdzielań; system syndykalizmu; system publicznej własności środków produkcji, który jest znany jako socjalizm lub komunizm; i, w końcu, system interwencjonizmu*²³. Dwa z tych systemów nie odgrywały większego znaczenia, gdyż *nie sposób traktować ich poważnie*; był to syndykalizm i system okresowej redystrybucji.

Podstawowym wyznacznikiem dla Misesa, rozstrzygającym o przynależności jakiegoś systemu gospodarczego do organizacji społeczeństwa zwanej socjalizmem lub komunizmem był stosunek do własności. Tam, gdzie własność w postaci środków produkcji była w rękach państwa czy to w sposób bezpośredni, czy pośredni poprzez państwowe planowanie i regulowanie produkcją i konsumpcją, tam można mówić o socjalizmie i komunizmie. Zasadniczym motywem podejmowania inicjatyw gospodarczych przestało być dążenie do osiągania zysku, a stała się nim konieczność spełniania planów i nakazów władzy centralnej. Prowadziło to do wyraźnego zmniejszenia zaangażowania pracowników niezainteresowanych zwiększaniem swojego wysiłku i wydajności, za czym nie szły odpowiednie gratyfikacje. Nie to było jednak podstawowym zarzutem, jaki sformułował Mises w stosunku do socjalizmu, lecz źródło z jakiego wyrastała trudność w ocenie produktywności pracowników w tym systemie. W socjalizmie nie było możliwe przeprowadzenie rzetelnej kalkulacji ekonomicznej, gdyż ze względu na regulowane ceny nieznanne były koszty, brak było także innego jednolitego standardu dla różnorodnych towarów i usług. *Kierownictwo socjalistycznego społeczeństwa staje zatem przed problemem, którego w żaden sposób nie można rozwiązać. Nie jest w stanie zdecydować,*

²³ L. von Mises: *Liberalizm...*, op. cit., s. 54.

który z nieprzeliczonych możliwych sposobów postępowania jest najracjonalniejszy. Spowodowany chaos w ekonomii osiągnie szybko i gwałtownie szczyt powszechnego zubożenia i zacofania jakie miało miejsce w prymitywnych warunkach, w których nasi przodkowie kiedyś żyli²⁴. Przedstawiona przez Misesa wizja dalszego rozwoju społeczeństw socjalistycznych (w 1920 r.), chociaż nie cofnęła tych społeczeństw do warunków prymitywnych, to jednak wskazywała na ograniczenia ich dalszego rozwoju. Sytuacja państw socjalistycznych po drugiej wojnie światowej wykazała słusność poczynionych spostrzeżeń. Brak racjonalnych podstaw związanych z zafałszowanym rachunkiem ekonomicznym szczególnie wyraźnie widać na przykładzie państw zmieniających swoją gospodarkę z planowej na rynkową. Własność prywatną Mises słuszenie uważał za podstawę gospodarki racjonalnej opartej na mechanizmach wolnego rynku. Należy jednocześnie pamiętać, że w takiej gospodarce istniało niebezpieczeństwo wygenerowania kryzysów gospodarczych, czego przykładem był wybuch wielkiego kryzysu ekonomicznego w 1929 r.

Systemem, który według Misesa miał duże znaczenie i zdobywał rzesze zwolenników był interwencjonizm państwowy wyrastający z jednej strony z krytyki socjalizmu, a z drugiej z krytyki kapitalizmu. Stanowił próbę stworzenia trzeciej drogi, gdzie istniała prywatna własność, ale sposoby używania i wykorzystania środków produkcji przez przedsiębiorców były regulowane przez władzę państwową. *W ten sposób, można sobie wyobrazić rozumową formę regulowanego rynku, kapitalizmu ograniczonego przez autorytatywne przepisy, prywatnej własności ostrzyżonej z domniemanych szkodliwych towarzyszących jej cech przez interwencje władz*²⁵. Rządowa ingerencja w jedną dziedzinę gospodarki, w której rządziły prawa rynku powodowała konieczność ingerencji w inne działy gospodarki ze względu na funkcjonalną zależność całej gospodarki. Było to szczególnie widoczne w sytuacjach napięć gospodarczych, gdy państwo chcąc kontynuować dotychczasową strategię musiało regulować coraz szerszy obszar gospodarki kraju. Interwencjonizm zakłócając mechanizmy wolnego rynku podważał racjonalność rachunku ekonomicznego uzależniając go niejednokrotnie od decyzji urzędnika państwowego. Prowadziło to niejednokrotnie do zastąpienia działalności zmierzającej do wzrostu wydajności i poprawienia efektywności gospodarowania naciskiem na urzędnika mogącego zwiększyć opłacalność danego przedsięwzięcia jednym dokumentem.

²⁴ Ibid., s. 65.

²⁵ Ibid., s. 68.

Z krytyki systemów organizacji społeczeństwa, które proponowały własność komunalną lub mieszaną jako podstawę funkcjonowania gospodarki wynikał dla Misesa tylko jeden wniosek – najbardziej racjonalnym i efektywnym systemem ekonomicznym jest kapitalizm oparty na własności prywatnej²⁶. Program liberalizmu dla Misesa streszczał się w słowach: prywatna własność, która w pierwszym rządzie powinna dotyczyć środków produkcji oraz wynikających z niej własności dóbr konsumpcyjnych. Nasza cywilizacja została zbudowana w oparciu o własność prywatną, a jej osiągnięcia szczególnie w ostatnim okresie były pochodną systemu kapitalistycznego. Prywatna własność środków produkcji pozwalała na wzajemną korelację dochodu i wydajności zależną od pracownika, a tym samym na odczuwanie przez niego satysfakcji ze swojej pozycji i dochodu. Był to system, który w najpełniejszy sposób zaspokajał ludzkie potrzeby, gdyż tylko produkcja realizująca zapotrzebowanie wolnych konsumentów umożliwiała odniesienie sukcesu²⁷. Prowadziło to do ciągłego ruchu, powstawania jednych przedsięwzięć i upadania innych, do wprowadzania wynalazków, innowacji i nowych metod pracy, wszystko po to, aby zwiększyć zysk, a każdy pracując dla siebie pracował także dla całego społeczeństwa. Jak uważał Mises [...] *tylko prywatna własność środków produkcji umożliwia pomyślny rozwój ludzkiej społeczności, zatem jest jasne, jak gdyby się powiedziało, że prywatna własność nie jest przywilejem posiadacza własności, ale społeczną instytucją dla dobra i korzyści wszystkich, nawet chociaż to może równocześnie być specjalnie miłe i korzystne dla niektórych*²⁸. Była to zasada wykorzystująca istniejące nierówności wśród ludzi, czyniąca je zachętą do produkowania tak dużo, jak to tylko możliwe przy najniższych kosztach. Podobną rolę można przypisać luksusowi, który stał się koniecznością jutra, lecz dzisiaj okazywał się wyznacznikiem postępu. To, co dla wielu krytyków systemu kapitalistycznego było jego główną wadą, a co można w jednym pojęciu ująć jako nierówność rozdziału dochodu, dla Misesa stało się cnotą i główną siłą napędową postępu cywilizacyjnego. Wynikało to z faktu, że ludzie posiadali różne możliwości fizyczne i umysłowe, co miało konsekwencje w ich osiągnięciach, pracy, wykształceniu, dlatego całkowita równość pomiędzy ludźmi była niemożliwa. Powinna jednak istnieć równość w stosunku do politycznych i cywilnych praw dla zachowania spokoju społecznego oraz dania każdemu możliwości nieograniczonego awansu społecznego, zależnego tylko od niego samego. Chociaż

²⁶ *Ibid.*, s. 78.

²⁷ L. von Mises: *Ekonomia i polityka* [b.m.w.] 1988, s. 1.

²⁸ L. von Mises: *Liberalizm...*, op. cit., s. 28.

nierówności ekonomiczne generowały przywileje, to jednak dzięki równości wobec prawa nie stały się one barierą społecznego awansu, lecz motywem wzmożonego wysiłku. Taki ład społeczny, w który nierówności były wpisane jako element funkcjonalny Mises oceniał jako moralny, gdyż służył zachowaniu społecznego porządku²⁹.

Konsekwencją wynikającą z fundamentalnej zasady prywatnej własności środków produkcji była wolność jednostki. Prywatna własność oraz kapitalistyczny sposób społecznej współpracy wymuszały istnienie wolnych pracowników i wolnych konsumentów. Podstawą wolności stał się system prawny traktujący w sposób równy obywateli. Wolność, jak pisał Mises, dla liberałów nie wynika ze zrządzenia Boga lub natury, lecz zaistniała ze względu na swój wymiar funkcjonalny, zwiększający efektywność ludzkich wysiłków³⁰. Wolny pracownik poprzez swoją wydajność pracy, pomimo tego, że pobierał wynagrodzenie za pracę, był efektywniejszy od niewolnika i umożliwiał właścicielowi środków produkcji osiągnięcie większego zysku. To właśnie wolność i prywatna własność w systemie kapitalistycznej współpracy pozwoliły na najszybszy rozwój cywilizacyjny, a pośrednio również kulturowy. Przyniosły również dobrobyt najszerzej rzeszy obywateli, znosząc przywileje wynikające z urodzenia, a nagradzając przedsiębiorczość i inicjatywę. Urzeczywistnienie wolności było bliższe ideału w krajach kapitalistycznych niż socjalistycznych, a poziom życia przeciętnego obywatela był tam nieporównywalnie wyższy³¹.

Obok ideologii socjalistycznej największym zagrożeniem dla wolności miała się okazać działalność państwa. Według Misesa państwo było konieczne do egzystencji społeczeństwa, gwarantowało przestrzeganie przepisów życia społecznego przez jednostki³², jednak to właśnie nad państwem ciążył grzech pierworodny umacniania i powiększania władzy centralnej. Dokonywało się tego najczęściej poprzez ograniczanie wolnej konkurencji lub poprzez ograniczanie praw wynikających z prywatnej własności środków produkcji oraz ich zakresu. Państwo poprzez wprowadzanie kontyngentów, koncesji, akcyz itp. mechanizmów zaburzało działanie wolnego rynku i osłabiało mechanizmy samoregulacji. Wprowadzając te ograniczenia przejmowało jednocześnie część uprawnień wynikających z prywatnej własności środków produkcji. Państwo nie mogąc sprostać w efektywności przedsiębiorcom prywatnym, pomimo

²⁹ *Ibid.*, s. 31.

³⁰ *Ibid.*, s. 20.

³¹ L. von Mises: *Ekonomia...*, op. cit., s. 11.

³² L. von Mises: *Liberalizm...*, op. cit., s. 32.

wprowadzania wielu ułatwień dla przedsiębiorstw państwowych, prywatyzowało je, poszerzając jednocześnie zakres decyzji ekonomicznych i rynkowych pozostających w jego gestii i tym samym w sposób pośredni je kontrolując, dlatego wolność jednostki ograniczana przez państwo była tak silnie akcentowana w myśli neoklasycznej. Neoklasycy widzieli w indywidualnej wolności element mający decydujący wpływ na życie gospodarcze i społeczne. Starali się przedstawić zależności pomiędzy efektywnością gospodarowania a zakresem wolności przysługującym jednostce, gdyż tylko wolny w swoich decyzjach konsument i przedsiębiorca byli w stanie wykorzystać możliwości gospodarcze i społeczne, a tym samym przyczynić się do ogólnego szybkiego rozwoju. Połączenie interesu jednostki z interesem społecznym stwarzało podstawy harmonijnego rozwoju. Taki scenariusz był i jest możliwy jedynie w sytuacji ograniczenia roli państwa oraz rozszerzenia zakresu własności prywatnej.

LIBERTY AND ITS IMPACT ON SOCIAL AND ECONOMIC PROCESSES AS SEEN BY THE NEOCLASSICISTS

Summary

External freedom of individuals is realized in terms of an economic freedom. Without economic freedom political, civil as well as individual liberties are instable and in certain circumstances can become controlled by the authorities. Neoclassicists perceived individual freedom as a decisive factor in a social and economic life of every country. They tried to reveal interdependence between effective economic management and freedom of individuals because they believed that only businessmen and consumers who had been free in their decisions had been able to take advantage of social and economic possibilities. A combination of individual interests and social interests – in their opinion - created basis for the harmonious and quickly development of economy. Such a situation is possible only if the role of the state and the government in a private life of the citizens is limited, while the scope of private ownership is extended.